

ОД КУЛТУРНОТО МИНАТО

Вера БИТРАКОВА—ГРОЗДАНОВА

ДИОНИС ТАУРОС ОД СКОПЈЕ

Музејот на град Скопје поседува една бронзена глава изведена во натприродна висина (h — 28 см.). Таа е случајно најдена во 1975 година кај село Јаболце, локалитет Педиште, до Скопје. Во истата година наодот е публикуван во дневниот печат со фотографија en face, а во 1980 година е даден краток каталожки опис по повод изложбата во Археолошкиот музеј Скопје и нејзиното идентификување¹⁾. Од авторот на споменатите написи е одредена како Изида и датирана во еленистичкиот период, поточно во III век п.н.е. Ова ремек-дело сè уште се нарекува „Изида“ и покрај тоа што се помислува дека можеби ја претставува богињата Артемида²⁾.

Во еден труд посветен на египетските божества најдени на плото на СРМ, ја прифативме интерпретацијата со Изида, вклучувајќи и варијанта на можна идентификација со богињата Ио, почитувана на Пелопонез, а поставена во тесна врска со синкретизираната богиња³⁾. Во таа смисла, на определување (бидејќи оригиналот ни беше недостапен) нè поведе и присуството на вдлабнатината на темето каде што би можеле да бидат сместени и останатите ознаки на богињата (сончев диск и рогови). Но, со нејзиното изложување на изложбата во 1980 година, и потоа на постојаната поставка на Археолошкиот музеј во Скопје, делото стана подостапно за анализа.

¹⁾ Д. Корачевиќ, Бронзена глава од хеленистичка епоха, Нова Македонија, 9. II. 1975; Од археолошкото богатство на СР Македонија, Скопје 1980, 62 бр. 329.

²⁾ И. Микулчиќ, Скопје со околните тврдини, Скопје 1982, 11; Уметничко благо на Македонија, Скопје 1984, 60.

³⁾ В. Битракова Грозданова, Египетски култови во Македонија, ЖА XXVIII, Скопје 1978, 333 — 334.

На главата има повеќе вдлабнатини кои се останати како траги од лиењето (во просторот на косата), кои не се коригирани, исполнети од ливничарот по нејзината конечна изведба.

Бронзата е изведена во натприродна големина и делува како да е насилно откината од нејзиното тело. Густата коса е исчешплана со патец во средината и е собрана од страните во рола која ниско под тилот завршува во шињон. Преку челото е поставена трака која се вовлекува во косата од тилот. Косата налегнува на ушите и под нив е извлечено по едно кадресто праменче. На врвот на челото, во склад со прамените, излегуваат две рокчиња. Лицето е кружно третирано со широки образи, чија нагласеност посебно се приметувa кога се гледа во профил. Брадата е изразено мала, устата сензуална и полуотворена. Очите се широко отворени, оддаваат длабок поглед и благост како кај делата на Праксител. Белката на окото е изведена во текот на лиењето на главата и е комплетно споена со бронзената маса. Во просторот на зеницата кој е издлабен, вметната е стаклена паста од темно кафеава боја, сочувана само во едната страна (сл. 1а и б).

Во грчката скулптура слични изведби со комбинација на емајл или други обоени материјали се познати почнувајќи од Кочијашот од Делфи, преку ефебот и старецот од Антикитера до портретот од Делос или Дионис од Сакха⁴). Веќе е истакнато дека таа стара техника е импортирана во хеленскиот простор од Египет⁵).

Од останатите делови на лицето, носот е понагласен и оддава машкост, посебно кога главата се гледа во профил. Главата е дискретно свртена в лево и благо подигната. Широките прамени на косата кои се спојуваат на темето и траката поставена преку челото потсетува на делата од класичниот IV век: Аријанда од Атина или некои варијанти на Афродита од Праксител⁶).

Размислувајќи повеќе пати околу предложените идентификации, чувствуваме дека одговорот е некаде надвор од нив. Ако се пристапи уште еднаш кон анализата на оваа изведба ќе се види дека таа не е сигурно ни портрет на женска особа. Снажниот нос на сензибилното лице упатува на машка прет-

⁴) P. de la Coste — Messelière, Delphes, Vanves 1957, 325—326; S. Gerouzou, Collection des sculptures, Musée archéologique national, Athènes 1968, N. 13396, N. 134000; C. Michalowski, Les portraits hellénistiques et romains, Delos XIII, Paris 1932, 1—5; F. Chamoux, Le Dionysos de Sakha, BCH LXXIV—1950, 70—81.

⁵) J. Charbonneaux, Les bronzes grecs, Paris 1958, 99.

⁶) S. Carouzou, o. c. N. 182; Ch. Picard, Manuel d'archéologie grecque III—1, Paris 1948, 743—745.

става. Повеќе би се рекло дека е машка феминизирана глава која потсетува на Аполон или Дионис, на начин како што е изведено делото од Коринт од царскиот период, ставено во врска со Праксителовиот оригинал⁷⁾. Божеството кое доминира во хеленистичкиот период секако е Дионис. Воопшто, ова божество е омилено особено во александрискиот круг кај Птолемиите⁸⁾.

Сл. 1а Дионис од Скопје

⁷⁾ F. P. Johnson, *The Sculpture, Corinth IX*, Cambridge 1939, 31.

⁸⁾ Ch. Picard, *La sculpture antique de Phidias à l'ère byzantine*, Paris 1926, 302—303; F. Chamouix, o. c. 80, f. n. 3, подвлекува дека роговите се исто така присутни во иконографијата на диадосите.

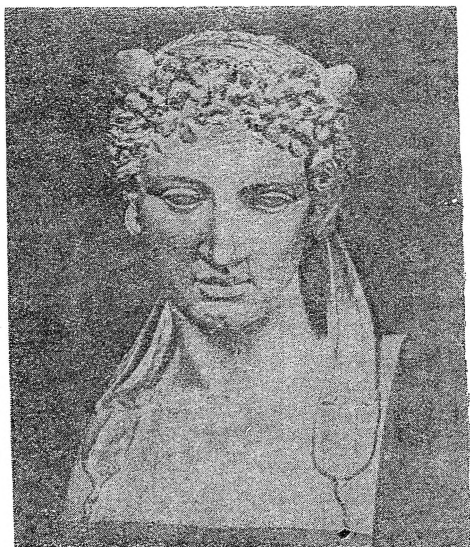

Сл. 16 Дионис од Скопје

Прототипот на Дионис со трака во косата од која изби-
ваат рогови се смета дека го изработил Праксител, проистакнат
од младиот Сатир, со симболично означување на расцветана
младост и сензуална еротичност. И покрај тоа што оригиналот
не е сочуван, како најблиска копија се посочува попрсјето од
Ватикан, каде богот е претставен со кратка кадрава коса, трака
во неа, а од краевите на темето избиваат рогови, наречен Dio-
nysos Tauros⁹) (сл. 2).

⁹ G. E. Rizzo, Prassitele, Rome 1932, 37, Pl. 57.

Меѓутоа во најраните претстави богот е или изведен во облик на ова животно или како седи на бик, потврдени во сликаните пози а поткрепени и од изворите¹⁰⁾.

Сл. 2 Дионис од Ватикан

Претставите на Дионис со рогови се мултиплицирани во еленистичкиот период. Траката поставена преку челото и се проткајува во косата, е типична за многу негови ликовни илустрации: прочуениот мозаик — Дионис со пантер — од Делос¹¹⁾, теракотите од Мирина¹²⁾, претставата на богот во златниот наискус од колекцијата Н. Stathatos¹³⁾, како и споменатата скулптура на Дионис од Сакха (сл. 3). На бронзата од Сакха, покрај траката, богот има рогови кои избиваат од густата коса кај челото. Косата е исто така долга и зачеслана во шињон, ниско поставен под тилот. Претставата е интерпретирана како *Dionis Tauros* $\mu\eta\tau\rho\phi\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ додека изведбата на ова дело се датира во I век. т.н.е и е поставено во тесна врска со дејноста на скулпторот Пасителес¹⁴⁾. Во Августовскиот период дури и римските

¹⁰⁾ Euripid. Bacch. 100 го нарекува $\tau\alpha\upsilon\rho\beta\acute{\epsilon}\kappa\epsilon\rho\omicron\varsigma$; Plutarh. De Iside et Osiride 35, го нарекува Dionysos $\tau\alpha\upsilon\rho\omicron\varsigma$, $\tau\alpha\upsilon\rho\beta\acute{\epsilon}\mu\omicron\rho\phi\omicron\varsigma$; сите литературни извори ги собрал F. Lenormant, Bacchurs, Dictionnaire de l'antiquité grec et romain I, 619 — 631.

¹¹⁾ Ch. Picard, Manuel III—1, 432; J. Charbonneaux, F. Villard... Grèce hellénistique, Paris 1970, 185.

¹²⁾ S. Mollard—Besques, Catalogue raisonnée des figurines et reliefs en terre-cuite grecs et romains II, Myrina, Paris 1963, 68, Pl. 33, N. 106.

¹³⁾ P. Amandry, Collection Hélène Stathatos, Les bijoux antiques, Strasbourg 1953, 91—97.

¹⁴⁾ F. Chamoux, o. c. 77.

Сл. 3 Глава на Дионис од Сакха

поети Хорациј, Овидиј, Тибул, од голема почит кон божеството самите се претставувале како Дионис со рогови¹⁵⁾.

Во времето помеѓу изведбата на Дионис од Праксител и бронзата од Сакха треба да се согледа развојот на овој иконографски тип и неговото стилско обликување. Изведувањето на овој тип на Дионис, покрај останатите негови различни претстави од еленистичкиот период, како омилена тема не е ретка појава. Меѓутоа, нашата претстава треба да ја побараме во типолошко-стилските аналогни појави од III-I век п.н.е. Во исто време на тој начин се следи и еволуцијата на овој иконографски тип на божеството на веселбата. Аналогна појава од III век претставува бронзата од Бон со трака на челото и рогови; лицето е поиздолжено со сензуална полуотворена уста, мала брада, очи широко отворни, а косата е послабо третирана, но собрана позади на тилот во шињон¹⁶⁾, (сл. 4). Теракотата од Тарсус „Дионис Таурос“ не само иконографски, туку и стилски потсетува на нашиот наод: округло лице, нешто повеќе посо-

¹⁵⁾ Horat. Od. II, 19, 20; Ovid. Met. IV, 19; Horat. Ep. XI, 28.

¹⁶⁾ N. Himmelmann, Drei hellenistische Bronzen in Bonn, Mainz — Wiesbaden 1975, 23—26.

чен детски израз, исто така со трака и рогови на челото¹⁷⁾, (сл. 5). Другата теракота од Ерменија дава уште еден Дионис митрефорос — таурос (сл. 6).¹⁸⁾ косата е зачешлана и формирана ро-

Сл. 4 Дионис од Бон
Сл. 5 Теракота од Тарсус

Сл. 6 Теракота од Ерменија

¹⁷⁾ H. Goldman, Tharsus, Princeton 1950, 320, n. 82, fig. 219.

¹⁸⁾ O. Lordkipanidze, La Géorgie et le monde grec, BCH XCVIII—1974, 943 f. 32a.

ла на која налегнува траката, се собира на тилот, а дискретни прамени избиваат под ушите како во примерот од Јаболце. И двете теракоти припаѓаат на касниот хеленизам.

Дионис од Сакха иконографски е идентичен, но третманот на лицето во прв момент се чини подруг; лицето е долгнавесто, но обработката на косата со рола која завршува во шињон и прамени кои се спуштаат низ вратот ја имаат истата концепција со нашиот примерок.

Една друга статуа од бронза која го претставува Дионис се наоѓа во Националниот музеј во Атина, откриена пред неколку години¹⁹⁾. Бронзата од овој музеј со висина од околу 1 метар, го претставува божеството голо со рог на изобилието во раката. Преку челото е поставена трака, нема рогови, додека на косата се потпира гранка на бршлен. Меѓутоа, има идентично третирана рола и уште повеќе ист облик на лицето како примерокот од Јаболце: округло третирано лице, мала брада, типично јаки вилици со кои лицето добива трапезоиден облик. Исто така, погледот е благ со нота на чудење, со што комплетно потсетува на Дионис од Јаболце.

Друга бронзена статуа од Лувр најдена во долни Египет, го претставува Дионис митрефорос со уште три фигури од неговиот тијасос, сатир и две менади.²⁰⁾ Третманот на главите од овие фигури меѓусебно е потполно ист, изразот и формата на лицето се исто така аналогни со нашата монументална бронза.

Уште две бронзи од Музејот во Бостон се придружуваат кон нашето размислување и го поддржуваат предлогот околу идентификацијата, датирањето, како и духот на центарот на создавањето²¹⁾. Едната е статуета на богот со трака преку челото (сл. 7), најдена во долни Египет, компарирана со споменатата група од Лувр, како одраз на Праксителовиот стил, но дефинирана како еленистичка модификација. Другата бронза е глава на Дионис со трака на челото од истата колекција, (сл. 8): очите се изведени во идентична техника со скопскиот наод, а вежите благо означени. Оваа бронза датирана е во доцниот елинизам, најдоцна до 15 година на н.е. Праксителовиот дух на „сфумато“ присутен во Александриската школа, е истакнат кај Дионис Таурос од Сакха, а е во склад со нашата анализа²²⁾;

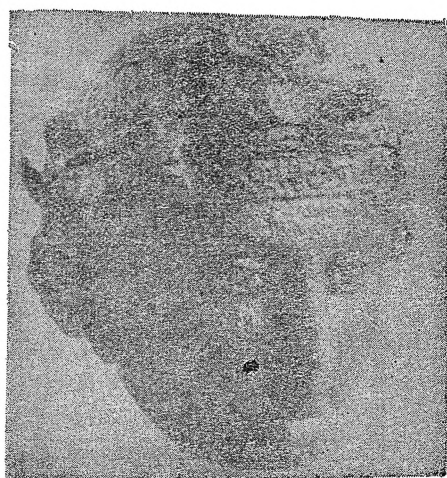
¹⁹⁾ Ова дело не е публикувано. Г-ѓа Кристали Вотси од Националниот музеј во Атина, која го подготвува за печат, беше љубезна да ми го покаже.

²⁰⁾ J. Charbonneaux, *Les bronzes grecs*, 102, T. XXX; *Grèce hellénistique*, 316.

²¹⁾ M. Comestock, C. Vermeule, *Greek, Etruscan, Roman bronzes in the Museum of Fine Artes*, Boston 1971, 66—68.

²²⁾ Ch. Picard, *La sculpture antique*, 292; F. Chamoux o. c. 73—76.

исто така, се повторува и во другите бронзи од Египет датирани во II и I век п.н.е.; тука врските со египетските ливничари се неизбежни.

Сл. 7 Дионис од Долни Египет
Сл. 8 Глава на Дионис од Долни Египет

Уште во поранешните осврти на ремек делото од Јаболце предложивме датирање во крајот на I век п.н.е.²³⁾ Имитирајќи одредени традиции на класичниот IV век, од една страна, и спојувајќи ги во себе стремежите на хеленистичката портретна уметност, од друга страна, таа е веројатно настаната во времето кога истата ќе се прелие во римско сфаќање на формата. Склоноста кон изработка на монументалната скулптура е одраз на пергамонската школа, воспоставена со фризот на жртвеникот. Густата коса е сосема спротивно третирана од ситните

²³⁾ В. Битракова Грозданова, о. с. 333—334.

брановидни прамени на каснокласичната и раноеленистичката скулптура; на одреден начин, баналниот третман на прамени-те настанати поради траката, укажува на изнасилено изведување на косата од страна на римските имитатори. Кружното лице проширено кај образите губи во својот обид за имитирање на изворниот облик. Начинот на изведбата на фризура каде што ролната е завиткана и нагласена околу лицето и собраната коса ниско под тилот, треба исто така да се поврзе со релјефот на Нереидите изведен во новоантички стил подигнат од конзулот Домитиус Ахенобарбус во втората половина на I век п.н.е.²⁴⁾.

Ако резимираме, според изборот на иконографските белези и начинот на изведувањето, третманот на косата, формата на лицето кое е во склад со касноеленистичките изведби од александрискиот круг, техниката на изработка на очите и според наметливите димензии, се чини дека делото е настанато во крајот на I век п.н.е.

Што се однесува до потеклото и центарот на изведувањето, може само да се претпоставува. Околностите под кои е најдена оваа бронза зборуваат дека се работи за плен од некое богато светилиште од егејскиот круг. Посочените аналогни појави, иконограско-стилски, упатуваат на еден од центрите на почитување од еленистичкиот период—Александрија, познат и како ливничарски центар, кој момент би требало да се има предвид како можност во дефинирањето на потеклото²⁵⁾. Меѓутоа, исто така, не е исклучена и можноста на еден уметнички коине кој владеел во Медитеранот.

²⁴⁾ M. Bieber, *The sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1967, 187, fig. 808, 809.

²⁵⁾ Ch. Picard, *Un bronze alexandrin importé à Stobi (Macédoine), l'Aposkopeuon, type Antiphilos*, RA XLVII—1956, 217—220; J. Charbonneau, *Les bronzes grecs*, 98—104.

DIONIS TOUROS FROM SKOPJE

Summary

In 1975 near the village of Jabolce, Skopje was discovered a bronze head (28 cm.), an extraordinary work of the antique art. Today this sample is exposed at the Museum of Macedonia, Skopje. As there were different suggestions about the identification of this work as Izida, Artemida, the author through an analysis came to a conclusion that it concerns a monumental performance of the god Dionis. The Stilistic and iconographic features are followed by the author from the appearance of the prototype made by Praksitel, as Dionis Tauros Mitreforos (that is the deity with a trace over the forehead and horns which come out from the hair), through the numerous helenistic performances with sensual erotics, up to a few bronze performances of this type of diety from the end of the I century B. S.

The mentioned performances with the god Dionis from Vatikan, Dionis with a partner from Delos (in a mozaic), Dionis in terracota from Mirina, from Tarsus, from Ermenia, Dionis from Sakha and from Athenes (from bronze), or the small bronze statuettes from Lower Egypt today are to be found in the Museum of Louvre or ili the Museum of Boston, at the same time represent a road sign for more accurate dating of the bronze from Jabolce.

After the selection of the iconographic signs and way of work, according to the treatment of the hair, according to the form of the face which is a harmony with latehelenistic performances from the Aleksander's circle, according to the technics of representation of eyes and the dimensions it seems that the work was made towards the end of the L. c. B. S.